

IMPERATIIVIN TYPOLOGIAA

Victor S. Xrakovskij (toim.) *Typology of imperative constructions.* LINCOM studies in theoretical linguistics 9. München: Lincom Europa 2001. 543 s. ISBN 3-89586-542-7.

Viktor S. Hrakovskin toimittama imperatiivirakenteiden typologiaa käsittelevä kirja ilmestyi ensimmäisen kerran jo vuonna 1992, mutta venäjänkielisenä se lie-
nee jäänyt vieraaksi osalle kansainvälistä tutkijayhteisöä. Nyt tämä muhkea, yli 500-sivuinen teos on käännetty englanniksi ja julkaistu eurooppalaisen kustantajan kielitieteellisessä sarjassa. Kyse ei ole kaikilta osin vain käännöksestä: joissakin kirjoituksissa myös asiasisältöön on tehty tarkistuksia. Kirjallisuusluettelosta löytyy parikymmentä sellaista kirjallisuuslähdetä, jotka ovat ilmestyneet vasta venäjänkielisen painoksen jälkeen.

Kyseessä on ensimmäinen pelkästään imperatiiveihin keskittynyt kieltenvälinen tutkimus. Sen kokoamisesta vastaa Pietarissa toimiva Venäjän tiedeakatemian kielitieteellisen instituutin kielitypologinen työpaja. Kirja on jatkoa työryhmän aiemmille tutkimuksille, joissa on käsitelty typologisesta näkökulmasta lauseen semanttiseen ja syntaktiseen rakenteeseen liittyviä verbikategorioita, muiden muassa kausatiivisia, passiivisia, resultatiivisia ja iteratiivisia rakenteita. Kokoomateoksen kirjoittamisesta vastaa yli 30 venäläistä tutkijaa, joista suurin osa työskentelee Pietarin kielitieteellisessä instituutissa tai Pietarin valtionyliopistossa.

Modaalisuuden kieliopillista ilmaisua koskevaa kieltenvälistä tutkimusta on julkaistu viime vuosikymmeninä lännessäkin,

mutta nämä tutkimukset näyttävät olevan tuntemattomia venäläistutkijoille. Kirjassa ei ole viittauksia esimerkiksi sellaisiin typologisiin tutkimuksiin kuin Palmerin *Mood and modality* (1986) tai Bybeen *Morphology* (1985), joissa imperatiivin kieliopillinen koodaus maailman kielissä on myös ollut esillä. Näistä puutteista ei sinänsä ole haittaa. Modaalisuuden kieliopillista ilmaisua on tutkittu edelleen niin vähän, että kaikki uusi tätä aihetta koskeva tutkimustieto maailman eri kielistä on tervetullutta ja voi hyödyttää paitsi yleistä kielitypologiaa myös yksittäisten kielten modaali-ilmausten tutkimusta. Toivottavasti kielimuuritkin vähitellen murtuvat ja itä ja länsi pääsevät parempaan keskusteluyhteyteen myös kielitypologian alalla.

TEOKSEN RAKENNE

Kirja koostuu kolmesta jaksosta. Johdantojakson ensimmäisessä, noin 50-sivuisessa luvussa LEONID A. BIRJULIN ja kirjan toimittaja VIKTOR S. HRAKOVSKI tarkastelevat tutkimuskohdetta teoreettisesta näkökulmasta ja hahmottelevat imperatiivin kategoriaan. Johdantojakson lopussa esitellään imperatiivilauseita ja imperatiivimuotoja koskeva nelisivuinen kysely, jonka on laatinut kirjan toimittaja. Kysymyslistaa ehdotetaan käytettäväksi, kun tutkitaan tietyn kielen imperatiivirakenteita typologisesta näkökulmasta käyttäen johdantoluvussa esitet-

▷

tyä imperatiivin määritelmää. Kysymykset käsittelevät niin imperatiivin morfologiaa ja syntaksia kuin semantiikkaa ja pragmaatiikkaakin. Tämä kysymyslista on ollut myös kirjan toisen jakson kirjoittajien ohje-
nuorana heidän laatiessaan kielikohtaisia kuvauksia.

Kirjan toinen jakso, joka kattaa suurimman osan kirjasta, sisältää 24 kirjoitusta imperatiivilauseista tai -lausumista rakenteeltaan erilaisissa kielissä. Kielistä monet ovat »eksoottisia», mutta odotetusti mukana on myös tuttuja indoeurooppalaisia kieliä: englanti, ranska, saksa ja venäjä. Kielten valintaa toimittaja ei mitenkään perustele; ymmärrettävästi venäläistutkijoiden kielikoh-
tainen asiantuntemus on ollut yhtenä kriteerinä kieliä valittaessa. Noin kolmasosa kirjoituksista esitteleekin imperatiivirakenteita sellaisista kielistä, joita puhutaan tai on puhuttu entisen Neuvostoliiton alueella. Tällaisia vähemmän tunnettuja kieliä ovat Pohjois-Venäjän romanimurre, Siperiassa puhuttu, miltei kuollut kerekki, tunguusi-
kieli eveni, Aasian eskimokieli, eskimokieli aleutti sekä Amurjoella ja Sahalinin saarella puhuttu uhanalainen nivhi.

Näiden kielten imperatiivikuvaukset perustuvat suurimmaksi osaksi kirjoittajien omiin kenttämatoikoilla koottuihin aineistoihin, joten ne tuovat samalla esiin uutta arvokasta tietoa, jota ei välttämättä löydy muista lähteistä, esimerkiksi kieliopeista. Näin ollen kyseiset kirjoitukset voivat toimia myös tulevien typologisten tutkimusten lähdemateriaalina. Muita Aasiassa puhuttuja kieliä kirjassa edustavat armenia, nykyheprea, mongoli, vietnam, indonesia, jaava, nykyjapani, kambodza, tagalog (Filippiinien kansalliskieli) ja turkkilaiset kielet. Myös muutamia Afrikassa puhuttavia kieliä on mukana (hausa, ewe ja bambara). Muita kieliä ovat Pohjois-Amerikassa puhuttu, jo kuollut intiaanikieli klamath sekä Uuden-Seelannin alkuperäisväestön puhu-

ma maori. Yhtään uralilaisista kieliä ei esitellä, mutta ainakin suomen ja unkarin imperatiivit näkyvät olevan kirjan toimittajille tuttuja, sillä johdantoluvuissa niitä käytetään muutamissa kohdin esimerkkeinä.

Kirjan kolmas osa sisältää vain yhden lyhyen kirjoituksen. INGA B. DOLININA kritisoi siinä Birjulinin ja Hrakovskin johdantoluvussa esittelemää näkemystä imperatiiviparadigmoista ja esittelee vaihtoehdoisen tulkinnan, jossa imperatiivi määritellään puheaktikategoriaksi.

Keskityn tässä kirjoituksessa johdantoluvun esittelyyn ja arviointiin. Kirjoituksen lopussa esittelen lyhyesti myös kielikohtaisia kuvauksia.

LUOKITTELEVA JOHDANTO

Johdantoluvun tavoitteeksi Birjulin ja Hrakovski asettavat imperatiivilauseiden (*imperative sentences*) teoreettisen kuvauksen funktionaalisen typologian näkökulmasta. Kirjoituksen pohjana on Hrakovskin ja Volodin julkaisema venäjän imperatiivin typologiaa käsittelevä teos (1986), jossa esitetyjä ideoita kirjoittajat ovat nyt kehittäneet eteenpäin.

Kirjoittajat lähestyvät tutkimuskohdettaan monesta suunnasta. Luonteenomaista on erilaisten teoreettisten mahdollisuuksien esitleminen aina kun mahdollista. Yksittäisen kielen imperatiivirakenteita tutkivalle tällaisesta luokittelevasta esitystavasta voi olla hyötyä, mutta lukija, joka on kiinnostunut tietämään, mikä eri kielten imperatiivirakenteille on yhteistä tai tyypillistä, joutuu käymään läpi monia teoreettisia luokitteluja löytääkseen empiirisiä yleistyksiä.

Johdantokirjoituksen näkökulma on venäjän. Kun typologisissa tutkimuksissa mallikielenä on yleensä englanti, on virkistävää katsoa ilmiöitä välillä jonkin muun kielen kautta. Ongelmalliseksi venäjänkieliset esimerkit tekee kuitenkin se, että niis-

tä puuttuvat kieliopilliset morfeemikohtaiset selitykset. Ilmeisesti lukijoiden oletetaan osaavan sen verran venäjää, että esimerkkien seuraaminen onnistuu. Englantiakin esimerkeissä käytetään, mutta autenttiset lause-esimerkit ovat enimmäkseen venäläisestä kaunokirjallisuudesta. Eniten muita kieliä on esillä imperatiiviparadigmien ja imperatiivimuotojen kieliopillisten kategorioiden kuvauksissa.

IMPERATIIVIN VÄLJÄ MÄÄRITELMÄ

Imperatiivin kirjoittajat määrittelevät funktion perusteella: puhuja yrittää saada toteutumaan tietyn toivomansa toiminnon (tai estämään sen toteutumisen) ilmaisemalla kuulijalle, kenen (tai keiden) tulisi (tai ei tulisi) olla tämän toiminnan toteuttaja eli agentti. Kirjoittajat eivät siis rajoita imperatiivin kategoriaan toisen persoonaan rakenteisiin, niin kuin tavallisimmin tehdään (vrt. esim. Lyons 1977: 747; Palmer 1986: 111), vaan esittelevät aluksi 17 erilaista teoreettista mahdollisuutta siitä, keihin puhetilanteen osallistujiin preskriptio voi kohdistua (esimerkiksi puhujaan, kuulijaan, ulkopuoliseen henkilöön, puhujaan ja kuulijaan, puhujaan ja ulkopuoliseen henkilöön, kuulijaan ja ulkopuoliseen henkilöön). Kirjoittajien mukaan sellaiset lausumat kuin englannin *Go to London*, *Let John go to London* tai *Let us go to London* ilmaisevat samaa preskriptiivistä merkitystä ja kuuluvat siten samaan paradigmaan ja eroavat toisistaan vain sen suhteen, ketkä ovat toivotun toiminnan agentteja. Toisaalta kirjoittajat toteavat, että toisen persoonan imperatiivirakenteet ovat yleisimpiä ja siten prototyyppisiä tai kanonisia imperatiiveja. Tässä yhteydessä he viittaavat venäläistutkimukseen, jonka mukaan 80 prosenttia kielenkäytössä esiintyvistä imperatiivilauseista on puhuteltavalle tai puhuteltaville osoitettuja.

Imperatiivin määritelmässä ei liioin esi-

tetä minkäänlaisia muotoon tai rakenteeseen liittyviä rajoituksia. Imperatiivi voi siten olla paitsi erityinen synteettinen verbinmuoto (esim. ven. *Jedem!* 'Menkäämme, mennään') myös esimerkiksi apuverbin avulla muodostettu analyttinen rakenne (esim. engl. *Let him go*). Näiden erityisen imperatiivisen verbinmuodon sisältävien rakenteiden lisäksi kirjoittajat lukevat kieliopillisiksi imperatiivisiksi rakenteiksi ensinnäkin ei-imperatiivisen verbinmuodon (esimerkiksi infinitiivin, optatiivin, aktiivin tai passiivin partisii-pin) sisältävät rakenteet, kuten ven. *Molčat'!* ('Vaiti!'), ja toiseksi verbittömät rakenteet, kuten engl. *Out!*. Näiden puheaktiteoriassa suoriksi direktiivisiksi puheakteiksi nimitettyjen tapausten lisäksi kirjoittajat ottavat esille myös epäsuoriksi direktiivisiksi puheakteiksi nimetyt tapaukset, toisin sanoen sellaiset narratiiviset lausumat, jotka semanttisesti ovat imperatiivisia, mutta joista puuttuu spesifi imperatiivin kieliopillinen merkintä ja joiden ainoa tai keskeisin funktio ei ole käskyen ilmaiseminen (esimerkiksi engl. *You can go and apologize right now*). Kirjoittajien mukaan tällaisten lausumien tulkinta imperatiivisiksi (siis direktiivisiksi) nousee puhetilanteen ominaispiirteistä (puhetilanteen osallistujien roolista ja statuksesta) ja perustuu vakiintuneille sosiaalisille suhteille.

Vaikka kirjoittajien äärimmäisen väljä imperatiivin määritelmä sallisi kaikenlaisien direktiivisten rakenteiden lukemisen imperatiivin kategoriaan, kirjassa keskitytään kieliopillisimpien keinojen esittelyyn, toisin sanoen niihin verbirakenteisiin, joita perinteisesti on nimitetty imperatiiveiksi.

SEMANTIikka JA PRAGMATIIKKA

Imperatiivilausumien semanttisia ja pragmaattisia ehtoja pohtiessaan kirjoittajat to-

▷

teavat, että imperatiivilla voidaan esittää olemassa olevan toiminnan tai toimimattomuuden jatkamista tai muutosta. Pragmaattisesti keskeisempää on pyrkiä muutokseen toiminnassa kuin pyrkiä jatkamaan toimintaa.

Kuulijan (puhuteltavan) toimintaan kohdistuvien imperatiivirakenteiden mahdolliset tulkinnat kirjoittajat jakavat kahteen tyyppiin: faktuaalisiin ja permissiivisiin tulkintoihin. Edelliset liittyvät tilanteisiin, jossa imperatiivit on lausuttu puhujan omasta aloitteesta, ja jälkimmäiset tilanteisiin, joissa aloite tulee kuulijalta (joka kysyy puhujalta). Keskeisimpiä faktuaalisia imperatiiveja ovat käsky, kehoitus, pyyntö ja ehdotus; lupa on tulkinnaltaan permissiivinen, ja neuvo voi saada joko permissiivisen tai faktuaalisen tulkinnan. Permissiivisten imperatiivien piirteinä mainitaan se, että niitä edeltää tavallisesti ei-kielellinen ärsyke tai kysymyslause, jolla pyydetään lupaa tai neuvoa («saanko mennä»), ja se, että lausumat ovat lyhyitä: lupa voidaan ilmaista pelkällä verbin imperatiivimuodolla («mene») tai kiteytyneellä luparakenteella (esimerkiksi engl. *do, okay, of course, you are welcome*).

Yleensä kielissä ei ole muodollisia rajoituksia sille, mistä verbeistä imperatiiveja voidaan muodostaa. Semanttinen rajoitus sen sijaan on: verbien on ilmaistava kontrolloitavissa olevaa toimintaa. Niinpä imperatiivikonstruktioita ei käytännössä juuri esiinny esimerkiksi statiivisista verbeistä tai modaaliverbeistä.

IMPERATIIVIPARADIGMAT

Imperatiiviparadigmojen koostumuksesta eri kielissä ollaan harvoin yksimielisiä. Tähän kirjoittajat näkevät kaksi syytä. Ensinnäkään ei ole yleisesti hyväksyttyä näkemystä siitä, tulisiko semanttisesti merkityksiset muodot lukea imperatiivi-

paradigmaan vai ei. Toiseksi analyttisiin muotoihin suhtaudutaan vaihtelevalla tavalla: ne jätetään joskus paradigman ulkopuolelle puhtaasti muodollisin kriteerein, kuten esimerkiksi englannin *let's go*-rakenteen tai venäjän rakenteen *pust' [on] molčit* ('pitäköön suunsa kiinni') tapauksessa.

Kirjoittajat puolustavat imperatiiviparadigman muodollisen heterogeenisyyden hyväksymistä ja esittävät seitsenjäsenen ideaaliparadigman ohjenuoraksi kielikohdaksiin kuvauksiin: (1) yksikön 2. persoonana, (2) monikon 2. persoonana, (3) yksikön 1. persoonana, (4) duaalin 1. persoonana (esim. venäjän *spojom* 'laulakaamme, lauletaan (me kaksi)'), (5) monikon 1. persoonana (ven. *spojomte* 'laulakaamme, lauletaan'), (6) yksikön 3. persoonana ja (7) monikon 3. persoonana.

Kirjoittajat tähdentävät, että vaikka muodollisesti homogeenisiäkin imperatiiviparadigmoja joissakin kielissä (esimerkiksi unkarissa) esiintyy, ne ovat pikemminkin poikkeuksia; tavallista on morfologinen heterogeenisyys. Keskeisimmillä ja yleisimmillä käytetyillä 2. persoonan imperatiiveilla ei ole tavallisesti analyttisiä muotoja tai homonyymeja muissa verbi-paradigmoissa, toisin kuin perifeerisimmillä 1. ja 3. persoonan imperatiiveilla. Todellisista imperatiiviparadigmoista useimmiten puuttuva muoto on yksikön 1. persoonana.

Imperatiiviparadigmojen heterogeenisyyden syyksi kirjoittajat esittävät sen, että imperatiivit kuuluvat vokatiivisten nominien tavoin kuulijaan vetoaviin »appellatiiveihin», joiden on tiedetty kuluvan nopeasti ja tulevan korvatuiksi uusilla muodoilla. Tämä uusiutuminen ei kuitenkaan näytä koskevan keskeisiä 2. persoonan muotoja, joten syyt lienevät mutkikkaampia. Pragmaattisesti tärkeimmille yksikön 2. persoonan imperatiivimuodoille on tyypillistä tunnuksettomuus, nollamerkintä; muotoa

edustaa usein pelkkä verbivartalo.

Suomen kielen näkökulmasta yksikön 1. persoonan imperatiivimuotojen esittely herättää pohtimaan, millaista merkitystä näillä verbinmuodoilla tarkkaan ottaen ilmaistaan. Mitä oikein on itsensä ohjailu ja miten sitä ilmaistaan niissä monissa kielissä, joissa tällaista muotoa ei ole? Birjulinin ja Hrakovskin mukaan yksikön 1. persoonan imperatiivit ovat yleensä analyttisiä, rakenteeltaan vaihtelevia muotoja (esimerkiksi englannin *let me go*), jotka morfologisen heterogeenisyytensä takia on saatettu jättää pois kielten imperatiiviparadigmojen kuvauksista. Toiseksi selitykseksi muotojen harvinaisuuteen kirjoittajat tarjoavat sitä, että käytännössä tilanteet, joissa puhuja ohjaillee itseään, ovat harvinaisia; samaan hengetoon he kuitenkin toteavat, että niissä kielissä, joissa näitä muotoja on, niitä käytetään runsaasti (esimerkkinä kerek, jonka perinneteksteissä 30 prosenttia imperatiiveista on 1. persoonan muotoja).

Syitä yksikön 1. persoonan imperatiivimuotojen harvinaisuuteen voisi etsiä myös tutkimalla tarkemmin, millaisissa lause- ja keskusteluyhteyksissä näitä muotoja käytetään ja pohtimalla, mitä puhujan omaan toimintaansa kohdistama direktiivisyys voi käytännössä olla. Voiko sen erottaa jotenkin tahdon, intention, velvollisuuden tai sisäisen pakon merkityksistä? Olisivatko esimerkiksi sellaiset suomen kielen rakenteet kuin *minun pitää/täytyy mennä, minun on mentävä, minä taidan nyt mennä, minäpä menen, jos mä meen nyt* vastineita joidenkin kielten yksikön 1. persoonan imperatiivimuodoille? Tämäntyyppiset puhetoiminnot eivät edusta mitään prototyyppisistä puhefunktioista (toteaminen, ohjailu, kysyminen), eikä niille ole yhtä vakiintunutta lausetyyppiä. Siksi ne ovat hankalasti kategorioitavia eikä niitä ole kuvattu kattavasti kieliopissa. Ehkä »itsensä ohjailun» kieliopillista koodausta kannattaisikin etsiä ver-

tailemalla laajempia konstruktioita kuin verbinmuotoja.

IMPERATIIVI JA MUUT KIELIOPILLISET KATEGORIAT

Persoona ja luku ovat ne verbin kieliopilliset kategoriat, jotka määräävät imperatiiviparadigman rakentumisen. Birjulinin ja Hrakovski esittävät tässä yhteydessä yllättävän implikaatiivisen universaalin: jos josakin kielessä on persoona- ja lukuparadigma indikaatiivissa, se on myös imperatiivissa, mutta ei toisin päin. Tässä kohtaa on muistettava kirjoittajien väljä imperatiivin määritelmä, jonka mukaan imperatiiviparadigmat voivat olla koostumukseltaan myös heterogeenisiä ja sisältää esimerkiksi muita modusmuotoja ja apuverbirakenteita.

Kielissä, joissa on luku- ja persoona-paradigma sekä indikaatiivissa että imperatiivissa, paradigmat eroavat yleensä toisistaan monin tavoin. Tavallista on muun muassa se, että imperatiivissa persoona- ja lukua merkitään joko täysin tai osittain eri tunnuksilla kuin indikaatiivissa ja muissa moduksissa. Esimerkki annetaan suomesta: yksikön 2. persoonan imperatiivi *anna-Ø-Ø* vs. indikaatiivin imperfekti ja konditionaali *anno-i-t, anta-isi-t*; monikossa *anta-kaa-Ø* vs. *anno-i-tte, anta-isi-tte*. Monesti paradigmat poikkeavat myös koostumukseltaan. Imperatiiviparadigmasta saattaa puuttua perifeerisiä (1. ja 3. persoonan) muotoja, ja toisaalta siihen saattaa sisältyä sellaisia muotoja, joita ei koskaan esiinny indikaatiivissa (esim. venäjässä dualin ja monikon muodot *idjom* ja *idjomte*). Perifeerisiä imperatiivimuotoja voi samassa kielessä olla myös useampia, mitä ei indikaatiivin kohdalla esiinny. Esimerkiksi venäjässä — kuten suomessakin, jos kirjoittajien näkemys hyväksytään — on kaksi monikon 1. persoonan imperatiivia: *davajte budem čitat* 'lu-
▷

kekaamme' ja *davaj(te) čitat* 'luetaan'. Eri-laisilla imperatiivimuodoilla voi olla myös erilaisia pragmaattisia lisäsävyjä.

Muut verbin kieliopilliset kategoriat, jotka käyttäytyvät eri tavalla imperatiivi- ja indikatiiviympäristössä, ovat tempus, aspekti ja pääluokka (aktiivi vs. passiivi).

Kielteiset imperatiivit poikkeavat yleensä muodostustavoiltaan sekä muista (toisin sanoen myönteisistä) imperatiiveista että muista verbien kieltomuodoista. Joissakin kielissä eroja on myös myönteisten ja kielteisten imperatiivien syntaktisessa käyttäytymisessä. Semanttisesti kieltomuotoiset imperatiivit luokitellaan kahteen ryhmään: kieltäviin (*prohibitive*), jotka kohdistuvat kontrollin alaiseen toimintaan (esimerkiksi »älä lue») ja ehkäiseviin (*preventive*), jotka kohdistuvat kontrolloimattomaan tapahtumiseen (esimerkiksi »älä vilustu»). Jälkimmäisiä käytetään varoituksissa: niillä kehoitetaan välttämään jotakin toimintaa, joka voisi johtaa verbin ilmaisemaan eitoivottuun tapahtumaan. Joissakin kielissä, esimerkiksi slaavilaisissa kielissä ja tataarissa, tätä funktiota varten on erillisiä ehkäisemistä ilmaisevia verbinmuotoja, kun taas toisissa kielissä samat verbinmuodot esiintyvät kaikissa kieltolauseissa.

MUUT DIREKTIIVISET RAKENTEET JA IMPERATIIVIN EI-DIREKTIIVINEN KÄYTTÖ

Johdantokirjoituksessa esitellään myös, mitä muita kuin imperatiivimuotoja käytetään ilmaisemaan imperatiivin funktiota. Lisäksi pohditaan sitä, mihin muuhun imperatiivimuotoja käytetään kuin imperatiivisen (direktiivisen) merkityksen välittämiseen.

Imperatiivin »funktionaalisina synonyymeina» kielissä, joissa imperatiivi esiintyy persoonassa ja luvussa, kirjoittajat esittelevät joukon verbinmuotoja ja antavat esi-

merkkejä eri kielistä: (1) puhehetkeen tai tulevaan viittaavat indikatiivimuodot, (2) toivetta ilmaisevat modusmuodot (optatiivi, konjunktivi ja niin edelleen), (3) infinitiivit, (4) konverbit, (5) partisiipit ja (6) tiettyjen verbien (enimmäkseen sellaisten liikeverbien, jotka viittaavat toiminnan alkutai loppuvaiheisiin) menneen ajan perfektiviset muodot. Toinen keino ilmaista imperatiivin funktiota on käyttää (indikatiivimuotoisen verbin sisältäviä) interrogatiivilauseita. Kirjoittajien mukaan interrogatiivien käyttö imperatiivisessa merkityksessä on kielissä niin yleistä, että he arvelevat jatkotutkimusten voivan osoittaa sen olevan jopa universaalia.

Useimpia imperatiivin »synonyymeja» käytetään kirjoittajien mukaan lähinnä keskeisimpien, toisen persoonan imperatiivimuotojen sijasta. Mahdollisina syinä muiden rakenteiden käyttöön kirjoittajat mainitsevat (1) tulkintamahdollisuuksien vähentämisen, (2) sen ilmaisemisen, että toiminta on toteutettava tietyn ajan päästä puhehetkestä, (3) toiminnan »ei-referentiaalisen luonteen» painottamisen, mikä tarkoittanee tässä epäspesifisyyttä (esimerkiksi infinitiivien käyttö yleisissä ohjeissa). Eri keinojen esittelyn kohdalla rakenteiden tehtäviä ja käyttökonteksteja tarkennetaan: esimerkiksi kysymyslauseita mainitaan käytettävän yleensä kohteliaina käskyinä.

Imperatiivien ei-direktiivisestä käytöstä venäjä tarjoaa monta esimerkkiä. Imperatiivi esiintyy muun muassa eräissä emfaattisissa ehtolaiserakenteissa vastaamassa optatiivia tai konjunktivia. Näissä rakenteissa imperatiiveja esiintyy sellaisistakin verbeistä, joista niitä yleensä ei käytetä: esimerkiksi *Prinadleži eta kniga mne, ja byl by samym sčastlivym čelovekom na svete* 'Jos tämä kirja kuuluisi minulle (kirjaimellisesti 'olkoon tämä kirja minun'), olisin maailman onnellisin ihminen.' Imperatiivia käytetään myös modaaliverbirakenteiden

sijasta eräissä adversatiivisissa rakenteissa ilmaisevassa velvollisuutta, olosuhteiden pakkoa tai odottamatonta agentin tahdonvastaista tapahtumaa (niin sanottu dramaattinen imperatiivi): esimerkiksi *Prožili oni god duša v dušu, a na drugoj-to god ona voz'mi da i pomri* 'He elivät yhdessä sulassa sovussa kokonaisen vuoden, mutta seuraavana vuonna hän otti ja kuoli (kirjaimellisesti 'ota ja kuole')'.

KIELIKOHTAISET KUVAUKSET

Kielikohtaiset kirjoitukset on ryhmitelty viiteen lukuun kahden muuttujan perusteella: (1) onko kuvattavana olevassa kielessä spesifi imperatiivin persoona- ja lukuparadigma ja (2) ovatko kuvattavana olevan kielen imperatiiviparadigmassa esiintyvät muodot homogeenisiä vai eivät. Näillä perusteilla on muodostettu viisi ryhmää: (1) kielet, joissa on persoona- ja lukuparadigma ainoastaan imperatiivissa, (2) kielet, joissa on persoona- ja lukuparadigma sekä imperatiivissa että muissa moduksissa, (3) kielet, joissa imperatiivin paradigmaan sisältyy myös muiden modusten verbinmuotoja, (4) kielet, joissa imperatiiviparadigmaan sisältyy apuverbeillä muodostettuja verbinmuotoja, (5) kielet, joissa ei ole lainkaan imperatiiviparadigmaa. Kirjan toimittajan mukaan tämä jaottelu ei ole tarkka ja se on tehty lähinnä käytännöllisistä syistä: esittelemään kieliaineisto intuitiivisesti hyväksyttävässä järjestyksessä.

Kielikohtaiset kuvaukset vaihtelevat laajuudeltaan mongolin 8-sivuisesta turkkilaiskielten 40-sivuisen kuvaukseen. Kirjoitukset rakentuvat väljästi aiemmin esillä olleen kyselyn varaan ja noudattavat jonkinlaista kaavaa. Monissa kirjoituksissa annetaan aluksi joitakin perustietoja kielestä: missä sitä puhutaan, mihin kielikuntaan se luokitellaan ja millainen se on kielopil-

liselta tyypiltään. Kuvausten pohjana olevaa aineistoa ei aina esitellä. Aineisto vaihtelee kieliopeista ja tutkimuskirjallisuudesta primaarilähteisiin — teksteihin ja kenttämuistiinpanoihin.

Kirjoituksissa edetään morfologiasta syntaksiin, semantiikkaan ja pragmatiikkaan. Aluksi esitellään, miten imperatiivi kyseisessä kielessä muodostetaan ja mitä persoonamuotoja imperatiiviparadigmaan kuuluu. Tämän jälkeen tarkastellaan yleensä kielteisiä imperatiivimuotoja. Syntaktisista seikoista huomiota kiinnitetään muun muassa subjektin esiintymiseen, sanajärjestykseen ja partikkeleihin. Kirjoitusten loppupuolella kuvauksen kohteena ovat imperatiivin erilaiset merkitykset ja käyttötavat, kuten kohteliaisuuden osoittaminen ja puhe-etiketit.

Monet kirjoittajat käsittelevät lyhyesti myös imperatiivisten merkitysten ilmaisevista ei-imperatiivisilla rakenteilla ja imperatiivimuotojen käyttöä ei-imperatiivisissa lauseissa. Se, ettei näitä teemoja käsitellä kaikissa kirjoituksissa, tuskin tarkoittaa sitä, ettei näitä ilmiöitä kyseisissä kielissä olisi; pikemminkin kyse lienee tutkimuksen ja lähdeaineiston puutteista. Selvää on esimerkiksi se, että monissa muisakin kielissä kuin nykyhepreassa (s. 284) tai turkkilaiskielissä (s. 215) aistihavaintoverbien toisen persoonan imperatiivimuotoista ('kuule', 'katso', 'näe') on kehittynyt huomionkohdistimia tai muita puhujan asenteen ilmaisijoita, vaikka muiden kielten imperatiivikuvauksissa tällaisista ei raportoidakaan; ilmiö on tuttu suomestakin (ks. Hakulinen ja Seppänen 1992).

LOPUKSI

Kirja ei pyri olemaan kaikenkattava esitys imperatiivista (tai direktiiveistä). Sen näkökulma on niin avara, että monet ilmiöt jäävät vain maininnan tai hyvin pintapuolisen

käsittelyn varaan. Se on kuitenkin hyvä avaus, joka toisaalta voi tarjota aineistoa typologiselle tutkimukselle vastaisuudessa ja toisaalta antaa virikkeitä eri kielten imperatiivirakenteita ja direktiivisiä ilmauksia tutkiville. Nämä keskeiset puhetoiminnot ovatkin vilkkaan kiinnostuksen kohteena monella taholla, muun muassa pragmatiikan, keskusteluntutkimuksen ja kulttuurivälisen viestinnän tutkimuksen piirissä.

Kirjan käyttökelpoisuutta lisäävät asia-, kieli- ja kirjoittajahakemistot. Asiahakemiston avulla vaikkapa intonaatiosta tai partikkeleista kiinnostunut lukija ohjataan asiaa käsitteleville sivuille, joita massiivisesta teoksesta olisi muuten työlästä löytää. ■

HANNELE FORSBERG

Sähköposti: hannele.forsberg@joensuu.fi

LÄHTEET

- BYBEE, JOAN L. 1985: *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Typological studies in language 9. Amsterdam: John Benjamins.
- HAKULINEN, AULI – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1992: Finnish *kato*: From verb to particle. – *Journal of pragmatics* 18 s. 527–549.
- HRAKOVSKI, VIKTOR S. – VOLODIN, ALEKSANDER P. 1986: *Semantika i tipologija imperativa: russkij imperativ*. Leningrad: Nauka.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PALMER, F. R. 1986: *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

ITÄMEREN PIIRIN AREAALILINGVISTIIKKA

Östen Dahl ja Maria Koptjevskaja-Tamm (toim.) *Circum-Baltic languages. Volume I: Past and present*. ISBN 90272-3057-9. *Volume II: Grammar and typology*. ISBN 90272-3059-5. Yhteensä 761 s. Amsterdam: John Benjamins 2001.

Tukholman yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen professorit Östen Dahl ja Maria Koptjevskaja-Tamm ovat koonneet mittavan ja kunnianhimoisen englanninkielisen artikkelikokoelman Itämerta ympäröivistä kielistä. Kokoelmassa on lyhyt johdanto ja 23 artikkelia, yhteensä mahdattavat 761 sivua. Sivumäärä jakautuu kahdeksi niteeksi, joille on annettu alaotsikoiksi *Past and present* ja *Grammar and typology*. Teos on 1990-luvulla toimineen Tukholman yliopiston projektin »Language typology around the Baltic Sea» aikaansaannos. Ainoa palkattu työntekijä oli Koptjevskaja-Tamm, mutta projekti loi laajan kon-

taktiverkoston Itämeren piirin kielten tutkijoihin ja sai näin aikaan tämän julkaisun. Kirjoittajina on edustava joukko alansa erikoistuntijoita miltei kaikista Itämeren maista ja vähän muualtakin.

Dahlin ja Koptjevskaja-Tammin tavoitteena on saada selvyttä siihen, löytyykö Itämeren piiristä areaalisia kielenpiirteitä, mitä ne mahdollisesti olisivat ja millaisten kontaktivaikutusten tuloksena ne olisivat syntyneet. He haluavat harjoittaa nimenomaan areaalilingvistiikkaa, jonka yhdeksi tavoitteeksi he määrittelevät täydellisen — niin synkronisen kuin diakronisenkin — dokumentaation valitun alueen kielistä.